

Hvilken betydning har køn i mødet mellem omsorgsarbejdere og de ældre?

I omsorgsmødet mellem personale og ældre modtagere af pleje kan særlige kønsnormer være i spil, som alle parter forholder sig til på forskellige måder.

Såvel i Danmark som i Sverige er der flere kvinder end mænd i plejesektoren. Omkring 90% af plejepersonalet i begge lande er kvinder (se KRL 2012, SCB 2013). Forholdsvis få studier undersøger, hvordan køn kommer til udtryk i det daglige omsorgsarbejde med ældre og funktions-svækkede (Gunnarsson & Szebehely 2009). Diskussioner om køn og lighed inden for ældreområdet tenderer primært at handle om, hvordan flere mænd kan rekrutteres til omsorgs- og plejesektoren (Bloksgaard 2010, Storm 2008, Sörensdotter 2008). Derimod udtrykkes det sjældent, *hvorfor* mænd efterspørges, eller på hvilken måde arbejdet eller omsorgens hverdag ville forbedres med flere ansatte mænd. Denne artikel baserer sig på en undersøgelse af, hvordan forestillinger om køn, etnicitet og seksualitet kommer til udtryk i tale og handling i mødet mellem plejepersonale og ældre på et plejehjem (Storm 2008). Studiet blev gennemført på et mindre plejehjem i Stockholmsområdet og bygger på observationer, interview og uformelle samtaler med plejepersonale og ældre. Der var ti beboere på afdelingen; otte kvinder og to mænd, alle med omfattende behov for pleje. Der var otte ansatte; fem kvinder og tre mænd.

Under analysefasen blev alle feltnoter og interviews transskriberet, og dette empiriske materiale blev kodet for at identificere temaer og undertemaer (Widerberg 2002). De fremtrædende temaer kobledes derpå til tidligere forskning og teoretiske begreber.

Køn som identitetskategori

Mit teoretiske udgangspunkt er at betragte køn som en identitetskategori, som gøres og opretholdes i mellemmenneskelige interaktioner. Ifølge West & Zimmerman indebærer et sådant "gøre-perspektiv", at forskelle mellem mænd og kvinder hver-

ken er essentielt eller biologisk betingede, men at køn skabes og gøres bestandigt, og at denne gøren bidrager til og oprettholder dét, som opfattes som henholdsvis feminint og maskulint. Kønsnormer med særlige forventninger til mænd og kvinder skabes ikke i et tomrum, men hænger sammen med sociale og kulturelle normer, som gennemsyrrer samfundets forskellige niveauer.

Sandra Hardings teori betragter køn ud fra et symbolsk, et strukturelt og et individuelt niveau (Harding 1986). De tre niveauer er ikke adskilte fra hinanden, men interagerer på kryds og tværs. Ifølge Harding artikuleres køn på symbolsk niveau ved hjælp af vurderinger og egenskaber, der skabes som modsætningspar. Med ældreplejen som eksempel kan man hævde, at arbejdets lave status beror på, at omsorg opfattes som en kvindelig egenskab i et samfund, hvor kvinder og kvinders erfaringer og arbejde er underordnet og vurderes lavere end det maskuline (se Eliasson 1992, Harding 1986). Når omsorg symbolsk knyttes til kvinder, legitimeres også en gældende kønsfordeling i omsorgens hverdag. Dette kommer til udtryk i kraft af, at femininitet udgør normen for arbejdet. Men hvordan kommer køn til udtryk i den daglige gøren af omsorg, og har dette betydning for mødet mellem plejepersonalet og den ældre modtager af hjælp?

Det mellem-kvindelige møde

Både under observationer og i interviews fremførte flere af de kvindelige omsorgsarbejdere, at de har en særlig tilgang til omsorgsarbejdet, hvilket også er blevet observeret i andre studier (Berg 2002, Nilsson-Motevasel 2006). På dette plejehjem kom det især til udtryk i de kvindelige omsorgsarbejders møde med de ældre kvinder. For eksempel talte de om de ældre

kvinder i form af slægtsmetaforer som "mormor" eller "farmor". De hævdede endvidere, at de som kvinder deler en kvindelig erfaring med de ældre kvinder, som beforder en bedre forståelse mellem dem. Dette kommer til udtryk ved, at de ofte taler med dem om kvindeligt kodede samtaleemner som fx. familieliv:

Der findes mange ældre kvinder, som ikke har børn. Jeg tror ikke, at der er nogen, som er glade for det, men derimod at de bærer på en sorg over det. Der kan jeg udfylde en funktion; jeg fortæller om mine børn, og så virker det som om, de oplever det, som om det var deres egne. Jeg lader dem gå ind i mine følelser; det bliver en given-og-tagen. (Kajsa)

Når der ofte tales om mand og børn kan det skyldes, at det er centrale elementer i plejepersonalernes egne hverdagsliv; flere af dem havde selv familie og børn. Samtidig spejler det en heteronormativ forestilling om de ældre kvinders tidligere liv.

Analysen af samtalerne og interaktionen kan tolkes på to måder. Ved at vælge kvindeligt kodede samtaleemner kan plejepersonalet på den ene side give de ældre kvinder mulighed for at positionere sig som kvinder i en social sammenhæng. På den anden side prægedes samtalen ofte af normative forestillinger om, hvad kvinder forventes at prioritere i livet, uanset alder. Endvidere prægedes samtalerne af en tydelig magtbalance: Det er plejepersonalet, som vælger spørgsmålene, og det er usikkert, i hvor høj grad de ældre har mulighed for ikke at svare. Samtidig var der ældre kvinder, som gerne ville tale om andre emner, fx erhvervsliv eller idræt. Hvis det skete, observerede jeg imidlertid, hvordan nogle af de kvindelige plejere førte samtalen tilbage til feminint kodede samtaleemner.

Mødet mellem kvindelige plejere og ældre mænd

Mens de kvindelige plejere demonstrerede stor viden om ældre kvinders privatliv, havde de mindre viden om de ældre mænds liv. De viste heller ikke hverken i tale eller handling samme nærhed, som de gjorde i mødet med de ældre kvinder. For eksempel var der ingen, der omtalte mændene som "farfar" eller "morfar". Jeg tolker dette som tegn på, at kvinderne betragter de ældre mænd som mere selvstændige end kvinder (jfr. Nilsson-Motevasel 2006). De talte sjældent med de ældre mænd om emner fra den private sfære. I stedet talte omsorgsarbejderne om situationen her og nu; fx om, hvorvidt maden smagte godt.

Denne distancering skal ikke tolkes som om, kvinderne anså de ældre mænd for at være sværere at hjælpe. Tværtimod mente flere af dem, at mænd ikke stiller samme krav til udførelsen af omsorg, som de ældre kvinder gør. Samtidig bidrager opfattelsen af ældre mænds selvstændighed også til det generelle billede af, at ældre mænd oplever det som særligt belastende at være afhængige af hjælp. I dette lys udtrykte flere af de kvindelige plejere, at de havde lettere ved at hjælpe mænd end deres mandlige kolleger havde. Nogle af de kvindelige omsorgsarbejdere mente, at det generelt er sværere for ældre mænd at fremstå som afhængige af de mandlige omsorgsarbejdere, og at dette er en årsag til, at de ældre mænd ikke ønsker hjælp fra mandligt personale.

Man kan vel sige, at mændene har svært ved at blive plejet af andre mænd. Tænk på, hvis du selv har været en stor, stærk mand hele livet med kone og børn. Lige pludselig ligger han der helt hjælpeløs, og så skal en anden mand komme og pleje ham. (Diana)

Ved analysen af den omsorgsstrategi, som

anvendtes af nogle af kvinderne, fremstod køn som en vigtig kategori, og jeg tolker interaktionen som en afspejling af kønsnormerne. En af de kvindelige plejere fortalte, at hun ofte har held til at hjælpe en bestemt mand ved at sige til ham, at hun er "ensom" og "svag" og behøver hans hjælp i omsorgssituationen. Denne strategi kan beskrives som en situations-tilpasset måde at gøre køn på i form af at underspille hjælpebehovet. Når kvinderne fremstod som mere usikre i mødet med ældre mænd kan dette også forstås på baggrund af, at de havde mindre erfaring med at pleje mænd end kvinder på denne afdeling.

Mødet mellem det mandlige personale og de ældre kvinder

De mandlige plejere, som jeg interviewede, modsatte sig billedet af, at kvinder skulle have en bedre tæft for omsorgsarbejde end mænd. Når kvinder udgjorde majoriteten af plejepersonalet på hjemmet, forklarede det som en effekt af sociale og kulturelle konventioner, som kunne udfordres. Samtidig blev det fremhævet, at tilstedeværelsen af mænd i ældreplejen kunne skabe problemer. I forskning om køn i ældreplejen påpeges det ofte, at ældre kvinder og mænd kan være skeptiske over for at tage imod hjælp fra mænd; især med hensyn til personlig hygiejne (Bergh 2002, Sörensdotter 2008). Dette indebærer, at gøren af maskulinitet kan påvirke arbejdet.

Sofia, en af de ældre kvinder, sagde: *Det er kun hos doktoren, at jeg kan forestille mig at klæde mig af foran en mand.* I Sofias udsagn fremstilles lægen som en del af en overordnet erhvervsgruppe, der ikke kan sammenlignes med det mandlige omsorgspersonale. En af omsorgsarbejderne sagde derimod, at Sofia havde fået hjælp fra en mand, og at hun havde sagt, at han var den bedste hjælper, hun havde haft.

Det normative billede af en "rigtig" omsorgsarbejder er en hvid heteroseksuel kvinde med baggrund i arbejderklassen. Ikke desto mindre er der kun få studier, som undersøger, hvilken betydning køn har for de hverdagslige interaktioner i ældreplejen. Forestillinger om maskulinitet og femininitet kommer til udtryk i handling og refleksion i mødet mellem plejepersonale og ældre på et svensk plejehjem, og i denne artikel beskrives det, hvordan disse møder præges af forskellige muligheder og begrænsninger.

Palle Storm er fil.mester i socialt arbejde og doktorand-studerende ved Institutionen för socialt arbete, Stockholms Universitet.

palle.storm@socarb.su.se

Sofias udsagn kan dermed tolkes som en positionering som "en rigtig kvinde", der ikke viser sig nøgen over for fremmede mænd.

De mandlige plejere mente, at risikoen for at blive bortvalgt på grund af sit køn ikke skal tages personligt; det er noget, som man som ansat i ældreplejen må vænne sig til. Ifølge dem er problemet størst, når kvinderne flytter til hjemmet, men deres tillid til mandligt personale bliver siden øget. Magnus sagde: *For de ser jo, hvordan du arbejder, og så plejer det at holde op.*

Mændene gør brug af en særlig strategi, når en ældre kvinde er nyindflyttet. De nedtoner betydningen af køn og løfter i stedet arbejdet frem som et professionelt erhverv. Det kan fx indebære ikke at tale om privatliv. I stedet taler mændene om den pågældende plejesituation her og nu. Men selv om mændene opfatter risikoen for at blive bortvalgt som et vilkår for mænd i ældreplejen, så må man som Lill (2007) reflektere over, hvordan mænd fuldt ud kan blive en del af et arbejde, når de bestandigt risikerer at blive fravalgt.

Samtidig med det omtalte negative billede kan køn dog også udgøre en mulighed i disse møder. Når mændene har lært de ældre kvinder at kende, kan der opstå flirt og kommentarer, knyttet til et heteroseksuelt samspil, som værdsættes af kvinderne. Dette indebærer, at mændene giver de ældre kvinder mulighed for at positionere sig som kvinder i en social sammenhæng. Et eksempel på dette skete en morgen, da jeg fulgte med Frederik ind til Gunvor. Hun lå i sengen med benene over sengekanten og sengetøjet lagt under ryggen. Erik lagde skæmtende hovedet på sned og sagde: *Du er en rigtig strandbabe.* Gunvor grinede og lod uden protester Erik hjælpe hende med morgenhygiejnen, og da bukserne skulle på, bad Erik hende om at vise ben, og Gunvor rystede af latter.

Det mellem-mandlige møde

Statistikken viser, at kvinder dominerer på begge sider af omsorgsrelationen (SCB 2013, Socialstyrelsen 2013,). Det betyder, at mødet mellem mandligt personale og ældre mandlige beboere udgør et usædvanligt møde i omsorgens hverdag. Kvinde-dominansen inden for ældreomsorgen har fremkaldt spørgsmål om, hvorvidt mænd som omsorgsmodtagere har et behov for at blive passet af mandligt plejepersonale (Bergh 2002). Blandt plejepersonalet kom dette spørgsmål frem i interviewene, men det var kun kvinderne, der gav udtryk for denne holdning. Ingen af de interviewede mænd blandt personalet mente, at de var særligt eftertragtede blandt ældre mænd; tværtimod opfattede de, på samme måde som deres kvindelige kolleger, at ældre mænd er mere selvstændige end ældre kvinder. En af de mandlige plejere sagde:

De mænd, vi har heroppe, er ikke så verbale; det er svært at få kontakt og den slags. Specielt den generation; det er ikke som i dag fx. Ikke alle, men generelt kan det være lidt sværere, forstår du hvad jeg mener; mere reserverede. De åbner sig ikke lige så meget, som en kvinde gør, når hun taler, måske om følelser. (Fredrik)

"Berøring" er endnu et tema, som artikuleres i dette møde. I samfundet findes der tydelige normer for, hvilke typer af berøring, som er socialt acceptable mellem mænd. Hertil hører ikke de intime berøringer, som kræves i forbindelse med omsorgsarbejde. På baggrund af disse normer kan det mellem-mandlige møde beskrives som både det mest usædvanlige og det sværeste.

Køn har betydning

Med udgangspunkt i, hvordan køn kommer til udtryk på et plejehjem, viser jeg i denne artikel, at forestillinger og gøren relateret

til køn som social kategori har betydning for, hvordan interaktionerne mellem omsorgsarbejderne og beboerne gestalter sig. Forestillinger om køn sker på både symbolsk, strukturelt og individuelt niveau og bidrager til, at hvert omsorgsmøde kendetegnes af forskellige muligheder og vanskeligheder.

Det symbolske perspektiv på køn koder egenskaber og interesser som enten feminine eller maskuline. For eksempel kan *familie- og relationsorientering* kodes som en feminin egenskab, mens *selvstændighed* og *styrke* kodes som en maskulin egenskab. I kraft af disse symbolske forestillinger om køn kan de ældres liv og kroppe tolkes. For eksempel beskrives de kvindelige omsorgsarbejdere som familie- og relationsorienterede, mens de ældre mænd beskrives som mere autonome. Når de kvindelige plejere møder de ældre kvinder, kommer dette til udtryk gennem valg af samtaleemner, som ofte handler om børn, mandlige partnere og tøj. Endnu en bidragende faktor for samtaleens indhold er, at disse temaer er centrale i det kvindelige plejepersonales hverdagsliv. Da det er personalet, som sætter rammerne for samtalen, så er det også deres syn på normativ femininitet, som primært artikuleres. Derfor er der ikke så meget plads til, at de ældre beboere kan agere eller tale uden for den normative kønsopfattelse.

I mødet mellem det mandlige personale og de kvindelige beboere udfoldes kønsopfattelsen anderledes. I dette møde får den private sfære ikke særlig opmærksomhed – i det mindste ikke i begyndelsen. Omsorgsmødet skal i starten være professionelt og ikke kønsorienteret, for at kvinderne kan overvinde deres usikkerhed. Men når relationen er etableret, kan heteroseksuelle kommentarer skabe åbninger og indebære, at kvindelige beboere er positivt indstillet over for mænds tilstedeværelse på afdelingen.

De mandlige beboere udgør en minoritet på afdelingen, hvilket betyder, at der er mindre erfaring med at pleje mænd end kvinder. Dette kan være en af anledningerne til, at både de kvindelige og de mandlige plejere beskriver dette omsorgsarbejde som mere vanskeligt. At gøre køn i dette møde handler således om at holde distance baseret på forestillinger om selvstændighed. Selv om dette ræsonnement fremkommer som en tolkning af ældres kroppe og liv i et kønsperspektiv, set med omsorgsarbejdernes øjne, viser det sig, at også de ældre beboere gør køn. Ved fx at vægre sig mod at modtage hjælp fra mandlige plejere internaliserer de ældre beboere kønsmæssige normer om berøring og nøgenhed.

Samtlige omsorgsmøder er kendetegnet af stereotypiske billeder af ældre kvinders og mænds behov. Dette risikerer at usynliggøre den mangfoldighed af livserfaring, som findes. Selv om der fandtes nogle beboere, som ikke ville have hjælp af en bestemt kønskategori af plejere, accepterede langt de fleste beboere at få pleje af både mænd og kvinder. Spørgsmålet er, om dette vil ændre sig i fremtiden: Vil næste generation af ældre beboere knytte mere eller mindre betydning til plejerens køn? Bliver plejersonale af-feminiseret, så mandlige plejere vil blive mindre særegne? Eller vil en øget individualisme indebære, at de ældres krav og forventninger til omsorgsmedarbejdere vil øges?

Diskussionen om lighed i ældreomsorgen har hidtil handlet om at øge andelen af mænd. Men i stedet for at fæste fokus alene på fordelingen af antal mellem køn, er det nødvendigt at fokusere på omsorgsarbejdets indhold og de vilkår og betingelser, som kræves for at udføre et godt arbejde.

Referencer

- Bergh, Anders (2002). Manliga vårdbiträden väcker frågor i en värld av kvinnor. *Äldre i Centrum*, 16, [2] 29-30.
- Bloksgaard, Lotte (2010). Har du så damer i bad?! – mænd i pleje og omsorgsflag. *Gerontologi*, 26, [3], pp.4-7.
- Eliasson, Rosmari (1992). *Egenheter och allmänheter. En antologi om omsorg och omsorgens villkor*. Lund: Arkiv förlag.
- Gunnarsson, Evy & Szebehely, Marta (2009). *Genus i omsorgens vardag*. (red.). Stockholm: Gothia.
- Hardings, Sandra (1986). *The science question in feminism*. Milton Keynes: Open University Press.
- SCB (2013). Yrkesregistret.
- KRL (2012) Kommunernes og Regionernes Løndatakontor.
- Lill, Linda. (2007). *Att göra etnicitet inom äldreomsorg*. Malmö högskola.
- Nilsson-Motevasel, Ingrid (2006). *Personalens uppfattningar och förhållningssätt till kvinnor och män inom demensvården*. Lunds universitet, Socialhögskolan. Working-paper serien 2006:8.
- Socialstyrelsen (2013). *Äldre – vård och omsorg den 1 oktober 2012. Kommunala insatser enligt socialtjänstlagen samt hälso- och sjukvårdslagen*. Socialstyrelsen.
- Storm, Palle (2008). *Kvinnor och män i avlönat omsorgsarbete. Hur kön kommer till uttryck i tal och handling på ett sjukhem*. Stockholms universitet, Institutionen för socialt arbete, rapport 124.
- Sörensdotter, Renita (2008). *Omsorgsarbete i omvandling. Genus, klass och etnicitet inom hemtjänsten*. Stockholm: Makadam.
- West, Candace & Zimmerman, Don H (2002). Doing gender. I Fenstermaker, Sarah & West, Candace (eds.). *Doing Gender, Doing Difference*. New York: Routledge. Pp. 3-23
- Widerberg, Karin (2002). *Kvalitativ forskning i praktiken*. Lund: Studentlitteratur.

Oversat fra svensk af Anne Leonora Blaakilde